~~Ix-Xiħ laqa’ ıdu. Ħares lejn il-grux. Ħâres lejn il-ħames Irħieb. Raġa’ ħares lejn il-grux; tbissem ftit ħareġ maktur, sarrhom fih u qegħedhom f’butu.~~

* * *

~~Il-Pâtri Kustodju ta’ Ġerusalem, sama’ b’dana. Għalhekk għajjat lil kbarat ta’ madwaru u qalilhom xi ħsieb kellu: li minn dik inhâr ’il quddiem, bħala tifkira tax-Xiħ ta’ Safad, il-Franġiskani għandhom jagħtu, kull sena, f’egħluq żmien il-ġrajja, wieħed u sebgħin girx lix-Xiħ ta’ Safad, lill-uliedu, u lill-ulied uliedu, għal dejjem, sa kemm idumu fid-dinja l-Franġiskani!~~

~~Ix-Xiħ ta’ Safad feraħ wisq billi l-Franġiskani laqgħu b’imħabba hekk kbira l-ġid li kien għamel magħhom. U kull meta jibgħatulu l-wieħed u sebgħin girx, beda jibgħatilhom qarraba mimlija bl-ilma żahar, magħmul miż-żahar tal-larinġ tal-ġnien tiegħu.~~

~~Għaddew is-snin, u x-Xiħ miet u laħaq warajh ibnu. Miet ibnu, u laħaq iben ibnu, u mbagħad ibnu warajh, u d-drawwa tal-wieħed u sebgħin girx u tal-ilma żahar baqgħet sejra. Fis-sena 1882, il-Franġiskani ta’ Ġerusalem riedu jagħtu somma sabiħa ta’ flus *darba* lix-Xiħ ta’ Safad, minn bdiel dik it-teftifa żgħira ta’ kull sena, imma x-Xiħ ma riedx. Qalilhom: “Għad li għalija dawk il-ftit grux ta’ kull sena ma huma xejn, jien ninsab ferħan bihom ħafna, għax kull meta jasal iż-żmien li jġibuhomli, niftakar x’għamel dak ir-raġel għaqli u mweġġaħ fost mis-serijieti, u t-turija li tagħa lilna, u lill-Għarab kollha, li dawk li jemmnu b’Alla wieħed u b’Ġesù bin Mirjam, għandhom sies fuq hiex jibnu fehemthom, għax f’qiegħ Dinhom, huma lkoll aħwa!~~

~~P. M. TANGORRA O.F.M.~~

KLIEM MEHUD B’IEHOR FL-EVANGELJU

(*Jorbot mal-ħarġa ta’ qabel din*)

Kemm hi sabîħa l-Parabbla tal-Għani u Lażżru li kiteb san Luqa (XVI, 19-31)! X’qalb ta’ sur tagħmillu lil min ikun fqîr u maħqûr f’din id-dinja! Imma fiha ħaġa daqsxejn għarîba: Lażżru, meta miet u mar il-Ġenna, ma qagħadx bil-qegħda fuq xi siġġu sabih, imma qagħad fi ħdân Abraham!

Hawn ukoll aktarx li hawn xi kelma meħûda b’oħra, għax Abraham kellu bħala wliedu l-Lhud kollha. U min jaf kemm elûf tal-elûf kienu laħqu mietu minnhom, u marru l-Ġenna, saż-żmien li ġie fid-dinja Ġesù! U bħal ma Abraham żamm lil-Lażżru fi ħdânu, hekk kien meħtieġ li jżomm lil-Lhud l-oħra wkoll. Imma kif jista’ jkun li Abraham iżomm dawk l-eluf kollha ta’ wlied ġewwa ħdânu? Anqas li kienu nemel, minn dak ir-rqîq! Mela aktarx li Ġesù qal xi kelma oħra u nkitbet ħażin, kif qalt jien moqbejl.

Aħna, bil-Malti, ma ngħidux “ħdejn”, jiġifieri: *qrîb*, jew: *ma’ ġenb*? *Ħdejn* il-Knisja; *ħdejn* is-siġra; *ħdejn* il-bir? U bl-Arâmi kienu jgħidu: “*bi ħdên*” (iżidu l-“bi”; u hekk għadhom issa wkoll, għax smajthom jien, it-Transġordanja) li kif qalt l-ewwel kien jixbah lil Malti m’hux ftît. Lażżru, mela, meta miet mar “bi ħdên Abraham”, jiġifieri: qribu, ħdejh. M’hux li raġel xîħ, żamm f’ħoġru raġel xiħ!

Kelma aktarx mifhuma ħażîn hija din li sa naraw issa, u qegħda fl-Evanġelju ta’ san Mark (IV, 36). Miktub

hemmekk li Ġesù kien f'xatt il-baħar tal-Galîl, u meta sar il-għâsar, qal lill-Appostli: "Ngħaddu għan-naħa l-oħra". U huma ħellew (illiċenzjaw) il-ġemgħa tan-nies, *jeħduh*, kif kien fid-dgħajsa (bil-Grieg: *paralambanousin avton*). Hawn donnhom li l-kelma "jeħduh" fehmuha ħażîn, u qalbuha ħażîn mill-Arâmi għal Grieg. Għax "jeħdi" bil-Palestini tal-lum, u bl-Arâmi ta' dak iż-żmien, tfisser: *jitħaddet*. Jgħidulek, dak il-pajjiż: *Dejmen teħdi? Askot xwej!* Jiġifieri: "Dejjem titħaddet? Iskot ftit!" Is-sens hu m'hux li n-nies kienu jridu *jieħdu* lil Ġesù kif kien fid-dgħajsa, imma li baqgħu jitħadtu miegħu saħansitra wara li kien rikeb biex jitlaq minn hemm (8). U fuq dil-kelma nfis-ha aktarx li hemm għalta oħra fl-Evanġelju ta' san Mattew (XVI, 22). Miktûb hemm: "U Pietru *jieħdu* (jiġifieri: *jitħaddet miegħu*), beda jċanfru u jgħidlu: 'Bgħîd minnek, Mulej! Ma jkunlekx dâna!' "

Kif Ġesù kien ġej minn Kajsarija-Filisti u sejjer lejn it-Tâbor, qal lit-tliet Appostli li kellu miegħu li ma jdumx ma jmur Ġerusalem, jiltaqa' mal-qassisîn, hemm fit-Tempju, u jqîs ruħu magħhom. U li huma kell-hom jaqbduh u jagħtuh f'idejn ir-Rumani u jibgħatuh għal mewt. Lil san Pietru dil-ħaġa ma għoġbitux, imma Ġesù wissa lilu u lill-Appostli l-oħra b'dan il-kliem: "Jekk xi ħadd irid jiġi wrajja, jiċħad lilu n-nifsu (9), *jarfa salibu* u jimxi wrajja. Għax min isîb lil ħajtu, jitlifha; u min jitlifha għalija, isibha (Matt. XVI, 24. Ara wkoll Matt. X, 38-39, fejn dal-kliem hu mtenni kollu). Il-kelma li aktarx hi maqlûba ħażîn, hi "salibu", għax *tarfa s-salib*, jiġifieri titqanna bid-dwejjaq li tiltaqa' magħhom, hi kel-ma Nisranija, u m'hix bikrija. Il-għal-ta aktarx saret ħtija tax-xebħ li hemm bejn il-kelmiet "Taw" *salib*, u "tawb," libsa. Aktarx li Ġesù qal: "Min irid jiġi wrajja, jarfa *tawbu* u jimxi wrajja", jiġifieri jneħħi minn quddiemu kull ħaġa li tfixklu fil-mixi. Il-Palestina, meta xi raġel ikun sejjer xi mixja twila (u dan rajtu b'għaj-nejja aktar minn darba), jarfa' l-libsa minn quddiem (il-libsa tal-Fellaħîn tkun bħal qmis, twila sal-għakiesi tas-saqajn), jgħolliha ftit 'il fuq minn irkubtejh, u jehmiżha żewġ naħiet, taħt il-ħżiem li jkollu. Hekk saqajh minn quddiem ikunu mikxûfa u hu jimxi mingħajr ma l-libsa tħabbat magħhom. Ġesù aktarx ried jgħid b'din it-tixbiha, li bħal ma min ikun sejjer għal mixja twila ineħħi minn quddiem saqajh ix-xkiel tal-libsa, hekk min irid imur warajh, jeħtieġ li jneħħi minn quddiem għajnejh il-ħsebijiet ta' niesu u mielu, ħwejjeġ li jmissu lil din id-dinja, u huma xkiel għax-xogħol tad-dinja l-oħra.

Meta Ġesù mal-Appostli kien tiela' Ġerusalem għal Għid il-Kbir, qabel ma wasal Ariha, Xalôma mart iż-Żabdi, omm san Ġakbu u san Ġwann, resqet quddiemu maż-żewġ uliedha, u ġiegħlithom jitolbuh il jqegħdhom wieħed kull naħa f'saltnatu (10). Ġesù weġibhom: "Ma tafux x'intom titol-bu! Tistgħu tixorbu mix-xarba li nix-rob minnha jien, u *titgħammdu* bil-*magħmudija*, li *nitgħammed* biha jien?" (Mark, X, 37 u Matt. XX, 20).

Hawn wieħed isaqsi: X'għandha x'taqsam il-magħmudija max-xorb? Kif saqsiehom Ġesù: "Tistgħux tixorbu u *titgħammdu*?" Kieku qalil-hom: "Tixorbu u tieklu", sewwa, għax ix-xorb u l-ikel, imorru flim-kien. Imma x-xorb u l-*magħmudija* ma għandhomx x'jaqsmu l-wieħed mal-oħra!

Il-għalta qegħda, aktarx, fil-kelma *magħmudija*. Ġesù, fil-lingwa tiegħu, aktarx li qalilhom: "Taqdru *tgħammsu* fil-*egħmâs* li *għammas fihu ana*?" Jiġifieri: "Tistgħu *tbillu* fil-*bell* (jew meraq) li *nbill* fih jiena?" U min qaleb il-kliem mill-Palestîni għal Grieg, ma kienx jaf il-kelma *għammes* xi tfisser. Ħasibha *għammed*, u kitibha hekk (11).

Kelma aktarx (għalija ċert) meħuda b'oħra wkoll, qegħda bejn San Mark (X, 52) u San Luqa (XVIII, 42). Miktub hemm li kif Ġesù kien ħiereġ minn Ariħa, f'mixitu lejn Ġerusalem, raġel agħma li kien f'bieb il-belt jittallab, beda jgħajjat, u Ġesù bagħat għalih u saqsieħ x'ried. Il-agħma wieġbu: "Rabbi, irrid nara! "San Mark kiteb li Ġesù qal lill-agħma: "Mur! Saħħek imânek!" (il-fidi tiegħek fejjqitek); fil-waqt li San Luqa kiteb li mhux "Mur", qallu imma "Ara! Saħħek imânek!"

Il-għalta qegħda bejn il-verb Palestini: *Râ*, *jâra* (bħal Malti xorta waħda), u *Râh*, *jàrah*, li tfisser *tmur*, *titlaq*. Ġesù, mela, kif jidher ċar, qal lil dak l-agħma: "Ara", u hekk kien hemm miktub fil-bordi li kien jikkopja minnhom San Luqa; imma f'dawk li kellu quddiemu San Mark, kien hemm miktub li qallu: "*Araħ*" jiġifieri: "Mur". Il-kelmiet: "Ara" u "Araħ", jixbħu ħafna lil xulxin.

San Luqa, waħdu, kiteb (XIX, 40) li meta Ġesù kien dieħel il-misraħ li hemm fuq Ġebel iż-Żejtun, il-ġemgħa tan-nies li kellu miegħu bdew jgħajtu: "Mbierek il-Mèlek (sultan) li ġej b'Isem Adonaj!" U l-Faresîn qalulu: "Mgħallem, sikkithom lill-ixirka tiegħek!" U Ġesù weġibhom: "Jekk jisktu dawn, jgħajjat il-ħaġar!"

Imma, kif jista' jkun li jgħajjat il-ħaġar? Għax min jgħajjat jeħtieġ li jkollu l-pulmûn biex jieħu n-nifs; u jrid ikollu l-qanpiena tal-ħalq, biex tagħmel il-leħen, ħwejjeġ li l-ħaġar ma għandux. Kieku Ġesû qal hekk tas-sew, il-Faresîn x'kienu jaħsbu fuqu? Ħaġa ċâra: li ma jafx x'inhu jgħid! Imma bil-lsien ta' dak iż-żmien, "ħaġra" hi *eben* u "tifel" *ben*. Hawn qegħda l-għoqda. Ġesù qalilhom: "Jekk jisktu dawn (il-kbâr), jibqgħu jgħajtu s-subjien iż-żgħâr (el-ebwân). Għax lil dawk (min jaf x'dewwidija ta' tfal kien hemm, mill-Galilija kollha) min kien jista' jlaħħaq magħhom u jsikkithom? Mela aktarx, li Ġesù bil-lingwa tiegħu, lil Faresîn weġibhom hekk: "Lew sektu hawlân, **s a r r ħ u** l-*ebwân*!" U San Luqa, jew min kiteb qablu, *ebwân* ħadha bħala l-plural ta' *eben*, ħaġra, mhux ta' *ben*, li tfisser tifel, imdaqqas jew żgħir (12).

Sewwa San Mattew (XXI, 33) kemm San Mark (XII, 4) fl-Evanġelju tagħhom kitbu l-Parabbla li Ġesù qal lill-Kittieba u lil Faresîn, ġewwa t-Tempju, li biha wriehom li kien jaf bil-ħsebijiet li kellhom f'moħħhom, li jaqbduh u joqtluh barra mis-swâr tal-belt. Il-Parabbla hi dik tal-għalqa tad-dwieli li sidha bagħat il-qaddejja tiegħu għand il-ħaddiema biex jagħtûh il-għeneb, bħala qbiela, kif ftiehmu, u ma redux jagħtùh. Lit-tieni qaddej li bagħat, miktub fl-Evanġelju ta' San Mark, bil-Latin, li *darbuh f'rasu* (in capite illum vulneraverunt); u bil-Grieg, kelma li ma tistax toqgħod (kakeinon ekefaliosan), għax tfisser, tqassar, tgħid kollox fil-qasir (summatim caput rei refero) ħâġa li ma għandhiex x'taqsam mad-dwieli u mal-ħaddiema. Billi l-verb li kiteb

San Mark, bil-Grieg, ġej mill-isem'' ''kefale'', li tfisser ''ras'', nistgħu naħsbu l-kelma li qal Ġesù bil-lsien tiegħu x'kienet. Il-kelma li qal Ġesù aktarx, biex ma ngħidx ċert, kienet *rassewh*, kelma li għadhom jgħiduha l-Palestina u tfisser *tawh xebgħa*. Imma min qaleb il-kelma mill- Arami għal Grieg, donnu li ma kienx jaf xi tfisser, għal hekk ħaseb li ġejja minn *râs*, mhux minn *rass*, u kiteb l-eqreb verb bil-Grieg li sata'.

San Mattew għandu miktub fl-Evanġelju tiegħu (XXIV, 20), li Ġesù nhar it-Tlieta fil-għaxija, jumejn qabel ma miet, meta fisser lit-tliet Appostli x'kellu jiġri minn Ġerusalem, fost kliem ieħor qalilhom: ''Itolbu, biex il-ħarba tagħkom ma tkunx fis-xitwa, jew fis-*Sibt*!''

Fix-xitwa, kollox sewwa, jiftiehem għaliex. Għax jekk ma jsibux xi għar fejn jistkennu, ma jistgħux jorqdu barra, ħtija tax-xita u l-bard; u jekk jintemmilhom l-ikel li jkunu ħâdu magħhom, jew ikunu nsew jieħdu, ma jistgħux isibu frott fis-siġar, għax fix-xitwa ma jkunx hemm. Imma li Ġesù kien jifhem li ma kellhomx jaħarbu u jeħelsu ħajjithom biex ma jiksrux is-Sibt, m'hix ta' min jemminha. Għax jekk darba żamm jiebes li ma kenitx ħtija li bniedem jikser is-Sibt biex ma jbatix ġugħ (Matt, XII, 1-8), sejjer issa jgħoddha bi ħtija li wieħed jaħrab nhar ta' Sibt biex jeħles mill-mewt? Ma jidherx li għandu jkun hekk.

Il-ħaġa hi li aktarx il-kelma SBT (għax il-kitba Lhudija u Aramija dak iż-żmien kienet bla vokâli) fehmuha ħażin. Ġesù aktarx li qal lill-Appostli li jitolbu biex il-ħarba tagħhom ma tkunx fix-xitwa, jew bis-*sabta*, jiġifieri: għall-għarrieda, meta ma jkunux jistennewha. Hekk jiftiehem kollox sew; għax dak li jkun, meta jara fuqu l-għadu għall-għarrieda, jitħawwad u ma jafx x'jaqbad jagħmel, anqas ma jilħaq jieħu miegħu dak li jkun jeħtieġ.

Issa waħda oħra, tal-aħħar, għal did-darba; u naqtgħu hemm.

Hemm ġemgħa kliem, minn dak il-kliem Etern, Divin, Universali, li qal Sidna Ġesù, miktub fl-Evanġelju ta' San Mattew (XV, 11), li fih hemm kelma aktarx mifhuma u miktuba ħażin. Dan hu l-kliem: ''M'hux dak li jmûr fil-fomm iniġġes in-nies; imma dak li jiġi mill-*fomm* dak iniġġes in-nies.'' U wara ftit, meta l-Appostli talbuħ ifisssrilhom sew, qalilhom (vv. 18, 19, 20): ''Għax dak li joħroġ mill-*fomm*, jiġi mill-qalb, u dan iniġġes in-nies. Għax mill-qalb joħorġu l-ħsibijiet ħżiena, il-qtîl, iż-żena, is-serq, u l-gideb. U dawn huma l-ħwejjeġ li jniġġsu n-nies''. Issa: ''li jidħol fil-fomm ma jniġġisx'', qegħda tajjeb wisq; imma kif jista' jkun li Ġesù jgħid li l-qtîl, iż-żena, u s-serq joħorġu mill-fomm? Il-gideb iwa; għax il-gideb kliem. Imma dawk it-tliet dnubiet l-oħra huma egħmîl, m'hux kliem; u l-egħmîl, ma joħroġx mill-fomm.

Aktarx, imma li Ġesù ma qalx *fomm*, imma kelma oħra tixbaħha, u min kiteb fehem ħażin u kiteb ħażin. Għax il-Palestina, fost kliem ieħor, ''*fomm*'' xi nħawi, jgħidulu ''fimm'', u għandu jkun li hekk qalha Ġesù. Kliemu, mela, aktarx li kien hekk: ''M'hux li jidħol fil-*fimm*, iniġġes in-nies; imma li joħroġ mill-FIHM (jiġifieri mill-*fehma*, mill-intenzjoni), dak iniġġes in-nies. Għax mill-FIHM jiġi l-qtil, iż-żena, is-serq u l-ħalf fil-gideb.'' Hekk qegħda tajjeb wisq. Mill-intenzjoni, jew fehma, jiġi l-egħmil li nagħmlu bil-għàn. U l-egħmil

ħażin li nagħmlu bil-għan hu li jniġġes in-nies, m'hux l-ikel li wieħed jiekol, li jinżel fiż-żaqq u jibqa' għaddej.

U għal did-darba biż-żejjed. Naraw xi żewġ kelmiet oħra, k' il-Bambin jislifna l-għomor, xi darba oħra, 'l quddiem.

BEN JEHUZA.

(8) Din il-ġrajja msemmija wkoll minn san Mattew (VIII, 18-22), u dan isemmi wkoll *min kien jitħaddet* ma' Ġesù, wara li kien riekeb fid-dgħajsa. Il-wieħed kien il-Kittieb li qallu: "Mgħallem, irrid niġi wrajk kull fejn tmur", u Ġesù wieġbu: "It-tìleb għandhom ħofriethom, u t-tjur għandhom bejtiethom; u bin Adam ma għandux fejn imidd rasu!" U ieħor, li qallu: "Jien irrid niġi warajk, imma ħalli l-ewwel immur ngħid lil missieri". U Ġesù wieġbu: "Ejja miegħi, u ħalli, etc".

(9) Jiċħad lilu n-nifsu hi aktarx ukoll kelma mifhuma ħażin. Naħseb li kienet *ibaxxi rasu,* biex iż-żewġ tixbiħat ikunu l-waħda kontra l-oħra (minn fuq iniżżel rasu, u minn taħt italla' l-libsa), kif kien iħobb jitkellem Ġesù biex kliemu aktar iżomm f'moħħ min jisimgħu. *Tiċħad lilek in-nifsek* ma' tistamax fil-Palestini tal-lum, anqas ma jidher li hemm atar tagħha fil-kotba tal-Lhud ta' dik il-ħabta.

(10) San Mark għandu miktub "Sebħek", u san Mattew: "Melkutek" (saltnatek). Aktarx li san Mattew hu qrib issewwa, imma m'hux *MeLkutek,* qalulu lil Ġesù, imma *MeKlutek,* jiġifieri: *l-Ikla tiegħek,* għax fuq ix-xorb u l-ikel kellimhom Ġesù, m'hux fuq il-ħakma ta' xi bliet. U għad li ċanfarhom, donnu li wara tagħhom dak li talbu, għax Ġesù lil san Ġwann ħdejh qegħdu jiekol fil-Mikla tal-Għid (san Ġwann, XIII, 23), u jista' jkun li san Ġakbu kien in-naħa l-oħra tiegħu, għal kemm f'dil-ġrajja ma jissemmiex.

(11) Il-kelma "għammes" smajtha Ġaffa minn għand wieħed qassis Għarbi, meta darba morna xalâta hemmhekk, u qagħdna nieklu f'dar ta' qrabatu, ħada l-baħar. Kif konna nieklu (fuq ħasira fl-art, minn pâgna waħda!) il-qasis beda jgħid lil ta' ma' ġenbu: "Għammes, Jusef!", jiġifieri "bill!" U kienet ukoll fil-Malti, bħal ma jidher mill-qawl: "Alla jarfa u n-nies *tgħammes*" fejn tgħammes" tfisser: "tgħaddas 'l isfel". *Tbill* u *tgħaddas* ifissru ħaġa waħda, għax biex tbill il-biċċa tal-ħobż, trid tgħaddasha fil-meraq.

(12) Li "bwân" jew "ebwân" (bl-*alef prostetka*) bil-lingwa ta' Ġesù tfisser "tfal", ara san Mark, III v. 17, fejn Ġesù laqqam liż-żewġt itfal ta' Xalôma taż-Żabdi: *Bwân er-Regħex* (jew *ir-regħed*). U ara wkoll li l-Arâmi li kien jitkellem Ġesù ma kienx l-Arami tal-kitba, bħal ma jaħsbu l-għorrief, għax dak ma kienx fil l-artiklu "el", u ta' Ġesù kien fih. Semmiehom: *Bwân ER-Regħex* bl-artiklu "el" magħqud mal-ittra xemxija, bħal Palestini tal-lum.

IL-BAĦAR IL-MEJJET

Il-Baħar il-Mejjet fih tul ta' 76 kilometru (kilometru huwa 5/8 ta' mil) u l-akbar wisa' 17-il kilometru. Il-firxa tiegħu hija ta' 920 kilometru mrebba'. Il-wiċċ tiegħu hu 392 metru taħt il-Mediterran. Sa fejn inqies s'issa, il-qiegħ tiegħu qiegħed 400 metru taħt il-wiċċ, imma fis-sewwa hemm inħawi li hu egħmiq 'il fuq minn 800.

Il-Baħar Mejjet fih imluħ bejn l-24 u 26 fil-mija. Għal hekk ebda xorta ta' ħut ma jgħix fih, anqas dud, anqas ħaxix fuq xtutu. L-ilma li jixħet fih il-Ġurdan jibqa' fih. għax ma għandu mkien min fejn joħroġ. Imma b'dana kollu ma jikber qatt, għax hemm isfel hemm sħana kbira u l-ilma li jidħol fil-baħar jarġa' jsir fwar bis-sħana u jitla' fl-arja, u l-baħar jibqa' daqs li jkun.

Billi bil-melħ li fih, huwa itqal minn ġisem il-bniedem, ħadd ma jista' jegħreq fil-Baħar il-Mejjet. Jingħad li Titu bin Vespasjanu ried jgħarraq fih 100 Lhudi, imma kif xeħethom, baqgħulu f'wiċċ l-ilma.